

УДК 81:821.161.2-32

Красавіна В.В.,
кандидат філологічних наук, доцент
Національний університет “Чернігівський колегіум”
імені Т.Г.Шевченка
Зіневич Л.В.,
кандидат філологічних наук, доцент
Чернігівський національний технологічний університет

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ, СТИЛІСТИЧНІ ТА ТЕКСТОВІ ФУНКЦІЇ ЕПІТЕТА В НОВЕЛІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА “ЗА МИТЬ ЩАСТЯ”

Статтю присвячено дослідженню семантичної структури, стилістичних і текстових функцій епітета в новелі Олесь Гончара “За мить щастя”. Розглянуто сучасні підходи до явища епітетизації. Проведено структурно-семантичний аналіз епітетних словосполучень, виявлених у тексті, описано їх стилістичне навантаження, указано на текстотвірні параметри.

Ключові слова: епітет, епітетне словосполучення, новела, художня деталь, зовнішній і внутрішній портрет, художній образ, колоратив, оказіоналізм.

Тема кохання – одна з головних в українській літературі й одна із провідних тем у творчості Олесь Гончара.

У новелі письменник намагається розгадати феномен кохання: людина не вільна у своїй любовній пристрасі, кохання – почуття стихійне, невідворотне, а щастя часто стає недосяжним. Але головне – це саме почуття кохання й те, що воно робить з людиною, за мить якого вона готова віддати життя, “орден вічного щастя”, як визначили побратими Сашка Діденка. Письменник стверджує, що “... любов змінює людину, в коханні душа людська розквітає”. Це був життєвий принцип самого Олесь Гончара: “З любові – творчість, з любові – щастя людське”.

Новела глибоко психологічна: автор зосереджує увагу на внутрішньому світі й переживаннях головних героїв – солдата-українця Сашка Діденка й малярки Лорі в момент найвищого піднесення душі.

Головними жанровими ознаками новели є стислість, лаконічність, напруженість інтриги, динамічність сюжету, зосередженість на одній події, тому описові мовно-художні засоби мають бути виразними, яскравими та емоційно-експресивними. Таким в аналізованій новелі виступає епітет – “стилістична фігура, троп, що є означенням чи обставиною в реченні, як атрибут предмета, дії, стану та характеризується високою емотивно-експресивною зарядженістю, оцінністю й образністю” [4, 153].

Епітет як поліфункціональний художній засіб став об'єктом багатьох наукових досліджень, оскільки найвиразніше передає індивідуальний стиль письменника, особливості жанру, характеризує стиль літературного напрямку та художньої мови відповідного періоду. Але ще й до сьогодні конструктивні функції, участь в організації всіх рівнів художнього тексту, роль епітета-характеристики в реалізації сюжету вивчені недостатньо.

Епітет в зарубіжному мовознавстві вивчали О. Веселовський, В. Виноградов, В. Жирмунський; в українській лінгвостилістиці досліджували О. Потебня, Л. Булаховський, І. Білодід, І. Грицютенко, В. Вашенко, В. Русанівський, Л. Лисиченко, В. Чабаненко, І. Чередниченко, Л. Рожило, І. Качуровський, Л. Пустовіт, С. Єрмоленко, Л. Мацько, С. Бибик, Н. Сологуб, А. Мойсієнко, В. Жайворонок, Л. Савченко, Л. Ставицька, О. Сидоренко, Н. Сидяченко та ін.

Сучасні дослідження в галузі лінгвостилістики суттєво змінили трактування епітета. Раніше його вивчення обмежувалося аналізом на рівні слів, сьогодні провідні українські мовознавці С. Єрмоленко, Л. Мацько, А. Мойсієнко та ін. розглядають епітет у складі епітетного словосполучення, оскільки він набуває конкретного значення лише у зв'язку з означуваним словом, яке розширює семантичне поле означення, що, у свою чергу, висвітлює нові, іноді несподівані, семантичні властивості самого описуваного слова. Функціонуючи на двох рівнях – лексико-семантичному й синтаксичному – епітет поєднує лексичну і граматичну валентності, тобто виявляє свої потенційні можливості лише в складі атрибутивного словосполучення. Контекст стає тим

чинником, що перетворює логічне означення в епітетне словосполучення (ЕС), яке, функціонуючи в художньому тексті, набуває додаткових конотацій. Пор.: “Зберігаючи основне значення, лексема майже в кожному випадку вживання постає в новому, особливому, відмінному значенні, набуваючи у контексті різних смислових відтінків” [3, 61].

Мета нашого дослідження: визначити структурно-семантичні, стилістичні особливості епітетних словосполучень, їх конструктивні функції, участь в організації усіх рівнів художнього тексту.

У новелі автор значну увагу приділяє художній деталі, конкретизуючи зображуване, чому значною мірою сприяють епітети. Саме на деталях, зокрема й на виборі епітетів, вибудовується цілісність художнього твору, виявляється авторська стратегія стилю. Епітетна деталізація виступає засобом індивідуалізації персонажів. Залучення ЕС до художнього зображення здійснюється за принципом семантичного уточнення, конкретизації або за принципом контрасту. Виникаючи у тексті, епітети стають його органічною частиною як з композиційно-змістового, так і структурно-функціонального боку. Їх вибір мотивується загальною семантикою тексту, авторськими естетично-мовними вподобаннями, усією художньо-образною системою твору. Текстотвірна функція епітета виявляється в тій інформації, що стане суттєвою для подальшого розгортання сюжетної лінії й розкриття характерів персонажів.

Уже в пролозі новели Олесь Гончар, використовуючи епітетні словосполучення-екзотизми, вводить читачів в атмосферу загадковості, надає твору романтичного настрою. Пор.: *тропічне місто, місто золотих пагод-храмів*, що підносяться в небо *стогами жовтогарячого живив'яного блиску; молоді, смаглочолі солдати* у своїй *джунглярній зеленавій одежі*. “Той жагучий, по-тропічному паркий рангунський вечір” нагадав іншу історію: “*перше повоєнне літо..., перші снопи виблискували в полях,... сліпучий день, дунайське небо шовками-блаватами переливається, літо горить, пашіє, хмелить хлопця*” – яскраві епітети й виразні дієслівні метафори забезпечують повноту емоційного сприйняття: закінчилася війна, солдати в передчутті щасливого мирного життя. Одним із них є головний герой новели: “Високо на ній (бочці-водовозці) в *пілотці набакиреній, в медалях на всі груди* сидить

Діденко Сашко, білявий артилерист. Насвистує, наспівує бравий водовоз, недбало пустивши через чоло пасмо пшеничного чуба". Зображений боєць у романтично-ідеалізованому ключі, що демонструє епітетний ряд із позитивним емоційно-експресивним забарвленням, вказуючи на піднесений оцінний зміст. "І ось тепер в'їжджає в палаюче літо на своїй водовозці, *спраглий, самотній*". Лексеми на позначення фізичних і психічних відчуттів героя об'єднує назва спрага, жага, в яких домінуючою є сема "гостре відчуття, сильне бажання", з одного боку – велике бажання пити, з іншого – велике, нестримне бажання кохати. Солдат, пройшовши всю війну, відчуває невтолене почуття жаги, чекає, як і всі інші, на "любов, ...невідому, туманну" і готовий до зустрічі з нею.

Як бачимо, перша частина новели вся пронизана сонячним світлом, його життєдайною енергією, яка й породить вогонь кохання. Ключове слово "сонце" набуває особливого смислового наповнення у творі. Згадаймо, в усній народній творчості сонце – це символ радості, щастя, чогось позитивного. У новелі образ сонця характеризується метафоричністю і символічністю. Пор., антропоцентричну спрямованість метафор письменника: *хміль сонця нуртує душу, все бризкає жнив'яним сонцем*. Сонце, день символізують радість, щастя, позитивні емоції. Настрій у хлопця піднесений, перебуває у передчутті чогось приємного, особливого: "І щось – як живе полум'я! – яскраво майнуло й зникло за тією золотою спорудою". Серед цих вогняних барв з'являється одна із жниць, малярочка Лорі: "руки загорілі", "ноги загорілі блищать", "позиркує завабливим оком", "кофтина палахкотить на ній. Червона, як жар", "одним оком весело зорить на шлях", "присмучені, карим сонцем наляті очі, що в них затаєна безодня жаги й ніжності, ця кофтина червона, блаженька, смагле тіло, зрошені жнив'яним потом, напіввідкриті, напівоголені перса, густо-вишневі губи, безодня очей заваблювала". Яскрава емоційно-експресивна епітетна й метафорична портретна характеристика жінки підсилює настрої жаги, шаленства, хочеться втолення чи погамування великої спраги. Зовнішні риси передано лаконічно, автор акцентує увагу лише на тих, що збуджують почуття. Настрій, душевні переживання найбільшою мірою матеріалізуються у виразі очей, бо саме через цю художню деталь автор характеризує фізичний, емоційний стан героїв, розкриває їх психологію.

Шалена мить пристрасті кохання між героями просякнута образами полум'я й засліплення, що передається низкою деталей, епітетних словосполучень: "...спаленіла щоками, зашарілася густо, ...взяв руку її, маленьку, тверду, у свою – велику, грубу. Дивилась на нього так *спрагло*, ніби все життя ждала саме його. ...*вона пахла сонцем і снопами*, ...*щасливе лепетання* ще більше зближувало їх, ... *безодня очей* заваблювала, *густо- вишневі губи* були так довірливо близько. Солдат припав до них. Вона ніби тільки й ждала цього пориву, *шпарко охопила хлопця руками* і, відхилена на снопи, віддаювала його *жаркими поцілунками спраглості, вдячності й відваги*. Це таки було *живе полум'я*, що опалило його, обняло, засліпило. Снопи розлазились, розтікались під ними, *як золота вода*, п'янили обох, вона лежала *горілиць – жарка, незнайома!* – і очі її були *повні щасливого п'яного сонця*". Усі мовно-художні засоби: епітети, метафори, порівняння – пропущені через призму образу сонця. Семантично узгоджуються з епітетами дієслова *спаленіла, зашарілася, опалило, засліпило, п'янили* та порівняльні конструкції *живе полум'я, як золота вода*, якими підкреслено темперамент героїв. Придієслівні епітети-прислівники, як виразники динамічної ознаки, виконують роль інтенсифікаторів, підсилювачів прикметникової ознаки.

Традиційно епітет як образний атрибут виражається граматичними категоріями прикметника, дієприкметника, іменника-прикладки із граматичною функцією присубстантивного означення та якісно-означального прислівника із синтаксичною функцією прислівного означення, обставиною способу дії. У новелі Олесея Гончара можемо виділити поширену й іншу граматичну форму вираження епітета – іменника та словосполучення, які мають образно-означальне наповнення, наприклад: *безодня очей, безодня жаги й ніжності, спаленіла щоками, пахла сонцем і снопами, поцілунки спраглості, вдячності й відваги, очі повні щасливого п'яного сонця*.

Яскравим образним засобом емоційної характеристики, вияву почуттів є кольористичні епітети. Кольоративи органічно входять у твір і допомагають передати внутрішній стан персонажів, авторське сприйняття навколишнього світу. Емоційно-психологічний стан героїв ніби вписаний у жнив'яний пейзаж. Домінуючим у новелі є золотий колір – концептуальний у мовній картині світу письменника – постійний епітет сонця, поряд із

світлим, ясным, колір степу, стиглої пшениці: *золотий сніп, золота соломинка, золота споруда, золота вода, золоті видіння*. До того ж золотий – це колір слави, всемогутності, всепереможності: “Він переможець,... вона здобула перемогу над своїм рабством сімейним...”. Із ним перегукується жовтий, інтенсивніший – жовтогарячий, – уособлення тепла, радості життя, колір колосся: *жовтогарячі стоги, жовті снопи*. Превалює й червоний колір, породжений сонцем, – символ вогню, вічне джерело енергії, динамічний, гарячий. На цьому будується метафора “*кофтина палахкотить* на ній. *Червона як жар*”. Традиційно символізує любовну пристрасть, збуджує пристрасність, пор.: *густо-вишневі губи*. Червоний – домагається того, чого хоче. Напр.: “Це таки було *живе полум'я*, що опалило його, обняло, засліпило”. Вибудовується широкий асоціативний ряд: *сонце – золотий колір – полум'я – червоний колір – жар – пристрасне кохання*, який є психологічним стержнем й ідейно-змістовою основою новели. Далі впливається коричневий, карий – затемнений жовто-червоний (темно-брунатний), з імпульсивною життєвою силою, колір очей малярочки: *карі очі, каре сонце*. Синя барва (блакитний) – колір неба, загадковості, нескінченності, колір мрій, миру і злагоди. Пор.: “*дунайське небо шовками-блватами переливається*”. ВТССУМ подає: “заст.. *шовкова тканина блакитного кольору*” [1, 54]. Вживається для позначення мирного неба на початку новели. Дає можливість бути поза межами суспільства, розширює простір. У портретній характеристиці деталізує очі Сашка: *сині краплини очей*. Кольорова ознака використовується автором частіше в образному, описовому, плані, рідше – у прямому. Зелений колір – найбільш поширений у природі, відповідає її реальності, символізує красу природи: *вічнозелені виноградники, зеленіли виноградники*. Кольористичні образи автор створює не лише епітетами-прикметниками, а й іншими лексико-граматичними категоріями – іменниками, відад'єктивними дієсловами, наприклад: *полум'я кофтини, зеленіти, зашарітися, спаленіти* тощо.

У кульмінації в момент пристрасного шаленства “наближається у вигляді *незнайомого, чорного*, в жилетці, з *блискучим серпом* у руці. чоловік!” Автор свідомо змінює барви, які контрастують із попередніми, пор.: “з почуттям такої несамовитої правоти, з *чорним обличчям, з божевільною каламуттю в очах...*”. Психічний стан чоловіка Лорі

представлений через зовнішній портрет. Чорний колір має пейоративну семантику, вимальовується через зіставлення і протиставлення із золотим та червоним кольорами. Традиційно несе негативну експресію, сприймається як колір горя, символ смерті.

Після трагічного випадку – вбивства чоловіка малярки – “Сашко, *наш славний безстрашний друг артилерист* попав на “губу”, але він, зачарований жінкою, живе немов у потойбіччі. Бачимо зміни, які сталися у внутрішньому світі героя під впливом почуття шаленої пристрасті, що трансформувалася в кохання. “Був, як усі їхній друг і ось враз із *звичайного став незвичайним, став щедрим, багатим, багатшим за царів, королів! напоєний чарами*, тільки й жив він тепер своїми *золотими видіннями*, отими снопами, її красою. *Ця любов несподівана, з’явилась, мов з неба, і сонячним духом снопів* обдала, сп’янила навіки”.

Гончар змальовує почуття кохання найсвітлішими, сонячними фарбами, де найвиразнішими є емотивні епітети, що вербалізують емоції, переживання.

Але реальність вимагає іншої тональності зображення: потьмяніли кольори, потемніли, посіріли. Солдат на гауптвахті: “*Неголений, без ремня, невгамовний Ларисин коханець, ...тримався з спокійною гідністю. Сині краплини очей та крутий солдатський лоб, тепер уже пострижений, посіріле в сутінках обличчя, велике, міцне, одне з тих облич, що їх переводять у граніт, артилерист без ремня, в безмедальній, непідперезаній гімнастерці — гімнастерці смертника*”. За епітетною характеристикою зовнішнього портрета проглядає внутрішній. Письменник підкреслює позитивні моральні якості бійця: духовно сильний, стійкий, непохитний, із твердим характером. Автор демонструє своє позитивне ставлення до героя. “*Геройський був солдат, ... клятий Діденко, добрий, надійний*”, - так характеризує Сашка комбат Шадура.

Звернімо увагу, як виглядає Лорі, коли приходить на гауптвахту, як контрастує попередній портрет звабливої “переможниці” життя із теперішнім — безпомічної жертви. Пор.: кохана Сашка “була *темно вбрана, боса, зарошена, і волосся на голові кучмилося небало. Розпатлана, задичавлена. Нещасна жінка. Мов з хреста знята*”. Для бійців “Лариса не видалася красунею, просто змучена, перестраждана жінка з темним

проваллям очей, що горять, як у хворої, а ось йому, Діденкові, була вона зовсім інакша". Письменник не дає повної портретної характеристики, але за допомогою внутрішньочуттєвих епітетів, підсилених порівняннями, виділяє головне. Пор.: "Лариса простягла йому крізь амбразуру *свої руки, темні, буденні руки*, що, видно, бачили всяку роботу". Темні тони підкреслюють майбутню трагічність подій. Перед стратою солдата природа в унісон із емоційно-психологічним станом героїв змінює барви: насунулися "*передосінні темні хмари*", які є символами суму, журби, смерті.

Кожен письменник для естетичного освоєння світу шукає нові мовні засоби, які зумовлені принципами його світобачення, особливостями індивідуально-авторської картини світу. Епітетивотвори Олесь Гончара підпорядковуються ідейно-художній спрямованості твору, їх істотною ознакою є виразна семантика. Здебільшого вони зрозумілі, оскільки творяться на основі загальноновживаних коренів, напр.: *набакирена пілотка, снопаства праця, безмедальна гімнастерка*. Автор майстерно вводить у текст оригінальні художні означення, які підсилюють експресивність, надають більшої виразності мовленню, пор.: *невідома, туманна любов, палаюче літо, жнив'яне сонце, каре сонце, щасливе п'яне сонце, завабливе око, присмучені очі, ясно-вологі очі, темні буденні руки, задичавлена жінка, трудові коні, солдатська цивілізація, лобата землянка, спраглі розповіді, розбуялі виноградники, безоглядна туга*. Виявлені в новелі епітетні словосполучення не зафіксовані у Словнику епітетів української мови, тому дають змогу поповнити це джерело.

Отже, епітет як естетична одиниця художньої мови в аналізованій новелі вступає в складні взаємини з ідеєю твору, системою образів, авторським світобаченням. Як поліфункціональний елемент художньомовної системи реалізує свої зображально-виражальні, оцінні потенції в описах зовнішності персонажів, розкритті рис їх характеру, дій, вчинків, психічного стану, створює психологічну напругу твору, викликає у читача найширше коло асоціацій, які знаходять глибокий емоційний відгук тощо. Художник слова використовує багату палітру емотивних, одоративних, кольористичних епітетів, вводить епітетивотвори, що яскраво відображають найглибші людські почуття. Епітетні словосполучення виступають емоційною домінантою художнього тексту. Можемо констатувати, що саме

епітет у новелі стає засобом внутрішньої організації тексту у взаємодії з іншими словесними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
2. Гончар Олесь. Вибрані твори / Олесь Гончар. – К. : “Дніпро”, 1968.– 816 с.
3. Мех Н. Структура лексико-семантичного поля “мова-слово” в українській поетичній мові XIX – поч. XX ст. / Н. Мех. – К., 2001. – 182 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.

Структурно-семантические, стилистические и текстовые функции эпитета в новелле Олея Гончара “За мгновение счастья”.

Статья посвящена исследованию семантической структуры, стилистических и текстовых функций эпитета в новелле Олея Гончара “За мгновение счастья”. Рассматриваются современные подходы к явлению эпитетизации. Проведен структурно-семантический анализ эпитетных словосочетаний, извлеченных из текста, описана их стилистическая нагрузка, указаны текстобразовательные параметры.

Ключевые слова: *эпитет, эпитетное словосочетание, новелла, художественная деталь, внешний и внутренний портрет, художественный образ, колоратив, окказионализм.*

The structural-semantic, stylistic and text functions of an epithet in the novel of Oles Honchar “In a moment from happiness”.

The article is devoted to the research of the semantic structure, stylistic and text functions of an epithet in the novel of Oles Honchar “In a moment from an happiness”. Modern approaches to the phenomenon of epithetization are considered. The structural-semantic analysis of epithet phrases found in the text is carried out, their stylistic load is described, their text-forming parameters are indicated.

Key words: *epithet, epithet phrase, novel, artistic detail, external and internal portrait, artistic image, kolorativ, occasionalism.*

УДК 81'373.23

Ніколашина Т. І.,
кандидат філологічних наук, доцент
Полтавський національний